

- PINYOL, Ramon (1991): «Les revistes literàries dirigides per Verdaguer. Una aproximació», *Anuari Verdaguer*, núm. 6, p. 107-146.
- ROVIRA CERDÀ, Helena (2018): «Sobre els manuscrits i l'autor de la *Doctrina moral d'en Pacs*», *Magnificat*, vol. 5, p. 53-70.
- TORRENTS, Ricard (1995): *Verdaguer, estudis i aproximacions*, Vic, Eumo.
- VERDAGUER, Jacint (1984): *Epistolari Jacint Verdaguer*, ed. Joan Torrents, Barcelona, Barcelona, Barcino, vol. VIII.
- (1986): *Epistolari Jacint Verdaguer*, ed. Josep Maria Casacuberta, Barcelona, Barcino, vol. IX.
- (2012): *En defensa pròpia*, Eumo Editorial / Societat Verdaguer / Universitat de Vic, edició a cura de Lluïsa Plans.
- VERDAGUER, Maria Àngels (1995): «*La Veu del Montserrat*: “Pro aris et focis” i la narrativa breu», *Ausa*, núm. XVI-134, p. 241-264.

A ALGUAIRE, LOS AGULLAIRES...
IMATGES I ESTEREOTIPS DELS POBLES VEÏNS
A TRAVÉS DE LES FORMES BREUS DE L'ETNOPOÈTICA

Josefina Roma i Riu
Universitat de Barcelona

Els pobles que formen una subcomarca, o els seus límits emocionals, tenen entre si un tractament que gairebé sempre esdevé com una definició de cada un dels pobles, amb les seves característiques, sovint caricaturitzades, o fixant-se en anècdotes que es generalitzen i que sovint es troben en molts llocs, encara que en cada poble creguin que solament passa allí. Poden anar des d'una explicació als sobrenoms que els posen els veïns fins a generar llegendes que es recolzen en coneixements i fets acceptats com històries sagrades.

El que és molt important és que poden definir els límits del que és familiar i sobre el qual es pot destacar alguna característica, sovint negativa. També hi ha petites construccions laudatòries, en què el darrer poble esmentat, el propi, s'emporta la qualitat millor de totes les esmentades.

Tractarem, doncs, tot aquest seguit i gradació d'exemples, fins a arribar en algun cas a una nova interpretació perquè la inicial ja no es recorda. També vull arribar als possibles intents actuals de minimitzar-ne el sentit negatiu, perquè la relació entre els pobles veïns ha canviat una mica, com a mínim aparentment.

El títol que he donat a la meua comunicació prové d'una dita: «A Alguaire, los agullaires; a Almenar, los afumats; a Almacelles, los puntosos, i a la Saira els desgraciats» (Segrià). Després analitzarem el significat de cada denominació i com s'ha oblidat el sentit primitiu que tenia. Amb aquest títol volia expressar de què tractaria el meu escrit, de les denominacions i valoracions en parèmies, versets i llegendes entre pobles veïns.

Els límits del món conegut han anat eixamplant-se amb el coneixement, les noves infraestructures i els mitjans de comunicació, però en el món tradicional preindustrial, aquests límits podien ser molt estrets, sobretot quan les persones feien vida en la rodalia on havien nascut i no havien hagut de viatjar.

Un home de Saravillo, dels pobles pirenaics de Sobrarbe, Joaquín Saludas, oncle d'una dona que encara viu, va baixar a l'Ainsa camí de Barbastre per anar a fer el servei militar i en ser a l'Alto del Pino, va dir meravellat: «Nunca pensé que el mundo era tan grande!».

El sentiment de poder abastar el món conegut deriva gairebé sempre en una autodefinició positiva davant els altres pobles fora de l'univers moral.

Dins d'una comarca i, a vegades, no coincidint amb els seus límits geogràfics, i formant part d'una altra unitat moral, els pobles mantenen unes relacions prou estretes per a considerar-se part d'una unitat, però marcant diferències substan-

cials que sovint es manifesten en les relacions ordinàries i extraordinàries, en les festes, considerades com un temps d'afirmació pròpia que sovint volia dir un enfrontament amb els joves que havien vingut dels pobles dels voltants, com una autoafirmació. A Gistaín (vall de Gistau, Sobrarbe), per la Festa Major, s'establien veritables baralles amb els joves forasters, i això, que havia estat descrit al *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* (1878-1890) pels excursionistes de les societats prèvies al CEC, encara era vigent en els anys 60 del segle xx. Sobretot es feia patent en el tracte als forasters en qüestions de festeigs mixtos. Fins i tot hi havia pobles que feien pagar al pretendent d'un altre poble, el que en deien «la manta», que consistia en una quantitat o un convit als joves del poble. A Lliri (Ribagorça), tal com va estudiar el Dr. Lisón Hugué, en els balls del diumenge o de les festes, els forasters només podien ballar amb les mosses del poble que ningú volia i que en deien «las bailaderas». Si treien a ballar una altra noia, que no fos bailadera, s'exposaven a la venjança dels mossos del poble. A Buerba (vall de Vió, Sobrarbe), per la festa, el ball d'o Cascabillo servia per arraonar els forasters i empènyer-los fora. Les parèmies, poemes, recitats o cantats i fins de llegendes que justifiquen aquestes diferències són un dels llocs quotidians per a servir ben vives aquestes relacions, cristal·litzades en la literatura oral fins i tot quan les circumstàncies que les varen crear ja s'han modificat i fins obliterat.

La identitat col·lectiva d'un grup o d'un poble es basa no sols en com es veu a si mateix, amb les característiques que s'han convertit en patrimoni del grup, sinó per com els pobles, del voltant o de lluny, el consideren. La combinació entre la patrimonialització de l'autodefinició i l'estereotip ètnic mantingut pels altres ens ajudarà a apropar-nos al coneixement dinàmic de cada poble.

Hi ha, sobretot, tres aspectes que ocasionen el rebuig dels pobles forasters: el menjar, les creences i el tractament dels difunts. En el menjar, trobem una expressió que es repeteix en tots els indrets: «En tal poble, es mengen lo que nosaltres donem als porcs». I això es refereix, per exemple, a la preferència de la fulla o el tronxo de les bledes.

En l'aspecte religiós, per exemple, les opinions expressades sobre les processons de Setmana Santa dels altres pobles, en relació amb les pròpies, són una mostra evident d'aquesta confrontació. Pel que fa al tracte dels difunts, Sara Llorens va recollir a Pineda una rondalla on es descrivia un enterrament en el Nord d'Àfrica, el que en deien «la Moreria», en què el difunt no es col·locava en una caixa tapada, tal com acostumen els pobles musulmans, i l'heroï de la rondalla ho veia com un signe de pobresa de les seves gents, que no tenien prou diners per a procurar-se un taüt... Així que els va donar diners perquè l'enterressin amb taüt (Llorens 2006: 349, *El noi pilot*, variant A).

Les cançonetes i parèmies en vers poden mostrar menyspreu per l'altre poble, considerat més primitiu i pobre: «Al poble dels Alamús / tenen gran campaneria: / se l'han guanyat fent timons / al tossal d'Almeravilla». O com passa

entre Graus i Capella. Els de Capella diuen: «Prou se'n riuen los de Graus / de las fiestas de Capella, / també naltres mo'n riurem / quan se les caiga la Peña». Un tros de la Peña del Morral, sobre Graus, va estar a punt de caure fa molts anys, i finalment van dinamitar el que estava en perill. Els de Graus van contestar: «La Peña no caerá, / que está atada con cadenas; / tanto hay de Capella a Graus / como de Graus a Capella». Però la primera part és la que es coneix més i és com un desafiament a la capital de la comarca pel poble del costat, no gens important.

Una fórmula molt emprada és donar renom o malnom als pobles veïns o competidors en algun aspecte. El malnom pot ser motiu de vergonya i no es pot anomenar sense ofendre, però en altres ocasions el sobrenom és prou antic per a no suscitar rancúnia i es porta com a definició.

Un poble acostuma a valorar-se, però els veïns acaben de situar-lo en un altre nivell, i la suma de les dues nominacions pot donar-nos una idea de les relacions entre pobles, i sovint l'origen o la causa del malnom és només una excusa per a uns sentiments d'identitat.

Des d'un poble es descriu el defecte més cridaner d'un poble veí, a vegades en vers, en cançó o simplement amb el nom, però sovint forma part d'una descripció. Així a Fanlo (Sobrarbe) diuen de Buerba, que és un poblet més petit però que forma part de la mateixa vall de Vió: «Quien pasa por la plaza de Buerba y no l'han bautizau, s'ha de hacer cuenta que ha pasau por medio del infierno y no se ha quemau». Amb aquesta dita es fa palès el caràcter de xafarderia d'un poble petit.

En molts casos, el malnom només serveix com a definició, on figuren també els pobles de la rodalia, però en altres ocasions, el malnom persisteix més enllà, com un atribut perenne: «Banastón, el pueblo de los brutos».

Les cobles, cançonetes o parèmies, moltes vegades no acaben empeltant-se amb el nom del poble, sinó que formen part d'una descripció més llarga: «Soc d'un poble petit / que en diuen Torrefarrera, / buscadors de caragols, / lladres de l'horta de Lleida». Perquè hi ha tota una gradació en la fixació del nom, per arribar a ser equivalents, el nom i el malnom. A Montoliu se'ls coneix com a *puputs*, als de Samper se'ls diu *carrolls*, als d'Albatàrrec, *esgarrapatruites*, a Sudanel, *cabretes*, a Alcanó, *bledes*. Però aquests noms no sempre són despectius, sinó que ens parlen d'un episodi de la seva història, sobretot si els fa quedar en ridícul, però també poden ser una descripció de l'entorn: «Soc filla de la Matxerri / i veïna de l'Artó, / soc casada a Vinatesa / i els cunyats a Grealó» (tots despoblats avui). A la Segarra hi havia un poble, Tudela, que es va despoblar el 1348 per la pesta, i els sobrevivents van fer un nou poble. Els veïns els deien els *esquerats*. Malauradament, a meitat del segle xx es va tornar a despoblar.

Hi ha algun verset que descriu com en són de diferents els pobles veïns simplement amb la denominació d'objectes similars. A la Granja d'Escarp diuen: «A

Fraga diuen “barral”; / a Mequinensa, “gorgoreta”; / a Masalcoreig, “silló”; / i a la Granja, “cantareta”».

Les parèmies i versets a vegades fan advertències per a evitar casaments mixtos: «De la Granadella, ni dona ni somera» (Segarra). O bé: «Abí, Seira y Barbaruens, tres lugás no guaire buens». Solen posar en boca de les xiquetes aquesta prevenció que els pares les vulguin casar amb algú del poble no desitjat, sovint perquè és considerat d'una categoria inferior, que faria perdre prestigi a la núvia i a més la vida allí li fora molt més dura. «Ya m'han dito que te n'ibas / a vivir ta Chisagüés; / para cuenta no te caigas / por las cuestras d'Angorrués». O bé: «Maria, pel bé que et vui, / no et casos a la Ribera, / que et faran menjar bajoques / i flors de carabassera». O el referent a Vilanova de la Barca (Segrià): «Mare, si me'n deu marit, / no me'l doneu de Vilanova, / que em faran anar a espigar / i molt matí, pel defora».

Quan es comparen diversos pobles de la contrada, s'acostuma a posar el propi poble al final amb el millor significat. Això passa molt quan en el conjunt de versos s'acaba lloant la bellesa de les xiquetes del propi poble, encara que a vegades sembla més un justificat per no tenir una característica prou destacada i millor que els pobles del voltant. A Artesa de Lleida diuen: «A les Borges, xiques guapes; / a Juneda no en son tant; / a Puigverd, les saborettes; / i a Artesa, la flor del ram». Els de Montblanc diuen: «A Fullea en són les maques, / a Tarrés no tant; / a Vinaixa, les lletges; / i a Montblanc, la flor del camp». O també a la vall de Gistau: «En San Juan cantan los cuervos, / en Plan cantan las gallinas; / en la Canela, comuna, / y en Gistaín rosas finas». Encara que també es reconeix que a Gistaín els mossos són difícils: «Ta puyá ta Gistaín / se necesita mucho argüello / porque ye muy alto el lugá / y es mozos son muy cerreños».

Un altre aspecte de la relació desigual entre els pobles veïns es mostra assenyalant el poble més ben situat dins de l'escala de prestigi, com a gasiú i poc assolidor: «Gistaín está en un alto / y San Juan en una cuesta. / Dichosa villa de Plan/ cuantos suspiros me cuesta». I encara més: «Si vas a Plan, llévate pan, / que agua pal caldo ya te'n darán». També es diu de la Granadella: «Si vas a la Granadella, posa't un pa a la cistella».

O com diuen en Fanlo, que és un poble de dalt de la muntanya als Pirineus de Sobrarb, dels del poble de Sarvisé, que és a peu de carretera a la vall, que si un va a Sarvisé a l'hora de dinar li diuen: «Has comiu?». Si diu que no, llavors li diuen: «Pues anda vé, que ya es hora». Si diu que sí, diuen: «Lástima, porque te hubiera invitado». És a dir, que el sentit d'hospitalitat creix en els pobles de muntanya, mal comunicats, i minva en pobles més desenvolupats i comunicats, i aquestes dites o relats no fan més que evidenciar-ho.

En aquesta gradació de creacions literàries trobem exemples molt reeixits que ens conten tota una història, com a les Garrigues, sobre l'Albí i l'arbre de maig de Vallclara, història que ja va recollir Milà i Fontanals abans de 1850:

A l'Albí tenen maig / que és bo per fer-ne una arcada, / que n'és tort i geperut / gran falta li han trobada. / Nantres si que en tenim un, / una peça ben llestada, / que en té cent i quatre pams / al mig del bosc s'és trobada / un domenge al matí, / per cert era matinada, / ja los prenen lo maig / que ningú se n'adonava (Milà i Fontanals 1980: 224; *apud* Bellmunt 1988: i, 52).

Hi ha una altra classe d'històries que no és gaire favorable als pobles que anomena, per la qual cosa, en canviar la situació econòmica de la comarca, s'ha volgut obliterar el significat original i s'ha confegit una nova història a posteriori que justifica els fets. Això passa, per exemple: «A Alguaire, los agullaires; / a Almenar, los afumats; / a Almacelles, los puntosos, / i a la Saira, els desgraciats». La nova versió, del tot inversemblant, fa sortir el nom d'agullaires d'un home que diuen que va sembrar agulles i quan va trepitjar el camp, es va punxar i va dir: «Ja surten, ja surten». Però en realitat, *agullaires* ve de *agullar*, que localment es refereix a posar un ull en alguna cosa, per exemple, «ja ho tinc agullat el que vull comprar»; no es tracta d'agulles, sinó d'ulls, i en aquest cas voldria dir «els que donen mal d'ull».

Pel que fa a Almenar, tindria més relació amb l'estretor de les cases del barri antic, on el fum del fogueril ho inundava tot. En canvi, ara es fa sorgir de l'afició a fer farinetes i deixar-les refredar a la finestra, quan encara fumejaven. Els puntosos d'Almacelles es refereix al fet que fins tot al segle XIX, i començaments del XX, era un poble molt pobre però en canvi tenia un gran nombre de parells de mules i de carros com no hi havia un altre al món. A vegades, els desgraciats del final de la dita eren els d'Albelda, d'on eren molts mossos i criades que havien d'anar als altres pobles a treballar, sobretot abans del canal d'Aragó i Catalunya, i d'on es contava aquella història atribuïda a tants pobles de voler pujar un ruc al campanar perquè es mengés l'herba que hi havia crescut; en lligar-li la corda al coll i fer-lo pujar, el van escanyar, encara que com que obria la boca i treia la llengua, creien que reia. L'alternativa a la darrera part de la dita era dir desgraciats als del poble de la Saira, o Almacelletes, sempre menyspreats per tots perquè era un poble amb només un carrer, molt pobre fins fa poc.

Vet ací com els canvis econòmics i socials han volgut tapar el significat gens engrescador per als pobles esmentats. Furgar en el seu significat primer ens dona una visió de la història d'aquests pobles i de les seves relacions.

De totes maneres, el fet d'atribuir el nom d'agullaires als d'Alguaire i la narració que ho explica avui en dia no és exclusiva d'Alguaire sinó que també la trobem a Gia o Chia, a Ribagorça, on Pep Coll (1991: 376-379) va recollir una narració molt semblant entre unes quantes d'atribuïdes al poble de Gia que els fan quedar com gent molt basta i crèdula. Coll explica que a Gia compraven les agulles d'una en una al poble de Castilló, i hi havien de tornar molt sovint, fins que un dia el botiguer va dir a un home que en sembrés un bancal, d'agulles, i així en tindria sempre. I així ho va fer, però no veia que en sortissin; de manera que el

botiguer li va aconsellar que passés descalç pel camp i ja les trobaria, i és clar, en descalçar-se les agulles se li clavaven als peus i cridava: «Ja apunten, ja apunten».

Aquesta narració és una de moltes que corren del poble de Gia o Chia, totes elles deixant els seus habitants com molt rucs, víctimes dels enganys dels forasters espavilats. I és que en totes les comarques sempre hi ha un poble que rep aquesta qualificació de tota la rodalia, i se li atribueixen tot d'històries que ressalten aquesta personalitat. És com aquella pregunta que es feia quan algú no entenia o no s'assabentava del que passava: «Què baixes d'Arbeca?». I això no es correspon a la realitat quotidiana de la gent del poble, però alguna història de temps passat ha generat aquesta opinió generalitzada i és molt difícil de superar-la.

Hi ha històries que es refereixen a la rivalitat entre dos pobles, sovint a causa dels límits controvertits entre les dues, per a explicar com és que aquestos límits afavoreixen una de les poblacions. Pep Coll ens en mostra dues, la primera de les quals és la dels límits entre Senet i Viella, que Coll (1991: 373-374) fa retrocedir fins el moment de l'antiguitat en què es van definir els límits entre les dues poblacions. Van convenir que cada poble triaria un representant que aniria corrent fins l'altre poble i on es trobarien els dos, allí seria la fita. Cada poble va triar un bon corredor, però els de Senet li van donar un gran esmorzar i vi mentre que els de Viella només li van prometre molts diners si guanyava. El de Senet es va aturar, ben tip, a fer una becaïna i allí el va trobar el de Viella, fins més avall del Pla de l'Hospital, on hi ha la Roca del Santet, on hi havia una capelleta dedicada a St. Nicolau. I així va ser com els de Viella van guanyar territori. L'altra història aplegada pel mateix autor, la del Planell de l'Esmeligat, porta aquest nom per una lluita entre un home d'Aós i un altre de la Massana d'Andorra que representaven llurs pobles perquè havien decidit que qui guanyés en la lluita es quedaria el terreny de pastures de la Coma de Setúria (Coll 1991: 374-375). Aquí també el protagonisme el va tenir l'alimentació dels dos contendents. Mentre els d'Aós alimentaven molt un home gros i alt, els de la Massana feien entrenar-se corrent un home prim i àgil. Quan aquest va guanyar la baralla, el d'Aós va dir: «M'has esmeligat!». I aquest és el nom que li ha quedat a l'indret, el Planell de l'Esmeligat.

Encara hi ha històries que contenen l'origen del nom d'un poble per culpa de la maledicció d'un *pelegrí diví*, com el cas d'Erill la Vall o Erill Avall, que en un principi es deia Erill Amunt, però, en una visita pastoral, el bisbe i els acompanyants van dinar en dues cases diferents; després es va saber que al bisbe en lloc de conill li havien donat un gat guisat. Llavors el bisbe va maleir el poble i li va manar que se'n anés cap avall, com així va passar amb una esllavissada (Coll 1991: 395-396).

Finalment voldria parlar d'una llegenda que vol explicar el malnom que es dona a la gent d'Osca: *fatos*. En part, en contraposició al que es dona als de Barbastre: *los del Barranqué*, fent referència al pas del riu Vero per la ciutat. La llegenda sobre la denominació de *fatos* als d'Osca fa referència a la Bíblia com a

justificació sagrada i definitiva. Contenen que quan va acabar el diluvi universal, l'arca de Noè va anar a parar a Lanuza, un poble de la vall de Tena, als Pirineus, que avui ha perdut el seu terme per la construcció d'un embassament l'any 1978, i només queda el nucli urbà, que els seus habitants han rehabilitat i convertit en segones residències i lloc de vacances. Bé, continuant amb la història, Noè va baixar de l'arca i va anar caminant, caminant, cap a la plana, cap avall, avall, fins que es va trobar un home amb una aixada a l'espatlla, i li va preguntar on anava amb l'aixada; l'home li va respondre que a regar l'horta. Però això, el dia després del diluvi!, quan tot estava xop! I quan Noè li va fer veure la seva sorpresa, l'home va afegir: «sí, però i si demà no plou, què?». I per això diuen *fatos* als de Huesca, perquè *fato* vol dir 'presumit babau'. A més, *fato* / *fata* és un dels noms que es donen a les poblacions anteriors, desaparegudes i més primitives, tals com les *encantarias*, per exemple. Així que, en donar aquest malnom a la gent d'Osca vindria a atribuir-los algunes característiques d'aquelles poblacions, i ser presumits babaus seria una possible traducció per a les ciutats i pobles rivals.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BELLMUNT, Joan (1988): *Fets, Costums i Llegendes. La Segarra*, vol. I, II i III, Lleida, Virgili i Pagès.
- (1990): *Fets, Costums i Llegendes. Segrià* vol. I, II, III i IV, Lleida, Virgili i Pagès.
- BOTOLV, Helleland (2012): «Place Names and Identities», *Oslo Studies in Language*, núm. 4/2, p. 95-116.
- COLL, Pep (1991): *Muntanyes Maleïdes*, Barcelona, Empúries.
- LISON, José (1986): *Algunos aspectos del estudio etnográfico de una comunidad rural del Pirineo Aragonés Oriental*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.
- LORENS, Sara (2006): *Rondallari de Pineda*, Pineda de Mar, Ajuntament.
- MILÀ i FONTANALS (1980): *Romancer Català*, ed. Joan Antoni Paloma, Barcelona, Ed. 62.
- MOREU, Enric (1981): *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*, Barcelona, Milla.
- (1999): *Els nostres noms de lloc*, Palma, Moll.
- ROMA, Josefina (1972): *Análisis Funcional de la Cultura Musical en el Alto y Bajo Aragón*. Tesis doctoral inèdita.